

De Heraut

door de

Gereformeerde Kerken in Nederland.

Het nadrukken van den inhoud van dit blad is verboden overeenkomstig de Wet op het Auteursrecht.

Dit blad wordt geregeld des *Vrijdags* aan de geabonneerden verzonden.
Bijdragen van medewerkers, ingezonden stukken en allen wat verder den inhoud van dit blad betreft, te adresseren aan de REDACTIE. Abonnementen worden aangenomen door het Bureau: Warmoesstraat 88, te Amsterdam.
Inzendingen, die later dan *Donderdag* 's namiddags te 12 uur worden ontvangen, kunnen voor het nummer van die week niet meer in aanmerking komen.

Zondag 26 September 1915. N°. 1966.

Abonnementsprijs: franco aan huis, per drie maanden f 1.20, voor België per jaar f 3.30 bij vooruitbetaling, voor het verdere Buitenland en Ned.-Indië per jaar f 6 bij vooruitbetaling. Afzonderlijke nummers f —.10. Abonnementen worden aangenomen door het Bureau te Amsterdam, Boekhandelaars, Postdirecteuren enz.
Advertentie: van 1 tot 6 regels f 1.20, voor elken regel meer f —.20. Aanvragen en vermelding van liefdegaven f —.12 per regel.

Van de Voleinding.

CLXXIX.

ZESDE REEKS.

II.

Wij zien onze teekenen niet, er is geen profetie meer; noch iemand bij ons, die weet, hoe lange. Psalm 74 : 9.

De verwijzing naar het getuigenis der H. Schrift, dat er metterdaad miraculeuze verschijnselen ook van onheiligen kant zijn voorgekomen, gelijk dit het duidelijkst uitkomt in de nabootsing van wat Mozes en Aäron voor Pharaö deden door diens guichelaars en toovenaars, leidt er van zelf toe, om over hetgeen in onze dagen uit allerlei hoek door Occultisme, Somnabulisme, Hypnotisme, en wat niet al, als miraculeus zich aandient, juist te kunnen oordeelen. Laat men al deze sterk sprekende, vaak uiterst vreemde verschijnselen geheel buiten rekening, ontken men hun realiteit, en ziet men er niets in dan bedriegerij, dan is het geheel natuurlijk, dat men ook hetgeen van Roomsche zijde uit Lourdes en andere bedevaartsplaatsen beweerd wordt, niet anders dan voor verzinsel en bedrog houdt. En dit nu juist gaat blijkens de feiten niet aan. Het is toch onloochenbaar, dat zich op allerlei wijs, ook nu nog, feiten en verschijnselen voordoen, die uit het gewone kader van het natuurlijk leven zich niet verklaren laten. Ten deele mogen deze verschijnselen uit de eigenaardige werking van het zenuwleven zijn te verklaren; anderdeels moge de geheimzinnige band tussen ons zienlijk en onzienlijk bestaan hierin meespreken; ook kan er een werking uit de natuur opkomen, die nog niet grondig genoeg is onderzocht; en eindelijk kan evenmin ontken, dat inwerking op ons leven uit de ongeziene geesteswereld volstrekt niet is uitgesloten. Of dit ook van de goede geesten nog kan worden gezegd, zij nu voorhands daargelaten, maar dat er demonische inwerkingen denkbaar zijn, getuigt heel de Schrift. Juist deze beschouwing nu van het algemeen verschijnsel, waarvoor we hier staan, maakt ons dan ook onbevangen, om wat ons van een Bedevaartssoord als Lourdes gemeld wordt, nuchter, maar toch ook zonder achterdocht te beoordeelen. Ook hier toch komt het op twee zeer onderscheiden vragen aan; ten eerste op de vraag, of er metterdaad feiten van wondere genezing hebben plaats gegrepen en nog voorkomen; en ten andere hoe deze feiten, indien ze zich metterdaad voordoen, te verklaren zijn. Wat nu die eerste vraag betreft, zoo zouden we ons noch vrij noch gerechtigd achten, het metterdaad voorkomen van geheimzinnige genezingen te Lourdes te ontkennen. Juist zij toch, die in deze genezingen heilige werkingen erkennen, hebben geen poging onbepréfeld gelaten, om op alle denkbare wijze een degelijk onderzoek in te stellen. Men is volstrekt niet over één nacht ijs gegaan. Eer is het onderzoek naar de realiteit van de beweerde feiten jarenlang voortgezet, ten slotte zelfs door de hoogere autoriteiten; en toch is ten slotte zelfs een man als Leo XIII, die onder de hoofden van het Vaticaan, naar aller schatting, het hoogst stond, geëindigd met zich gewonnen te geven.

Zie hier in 't kort wat ons verhaald wordt. In Lourdes, een klein plaatsje in de Pyreneeën, gebeurde het op den 11en Februari 1858, dat een eenvoudig landmeisje, Bernadette Sibrós genaamd, een molenaarsdochter van even 14 jaar oud, in de groet van Massabieille, naar haar zeggen, een verschijning van de Moedermaagd waarnam, die zich op gelijke wijs achttien maal in datzelfde jaar, altoos volgens haar beweren, herhaalde. De verschene beval haar zich te werpen in een bron, die er nog niet was, maar die kort daarop ontspong, en sinds zoo geweldig in kracht en beteekenis toenam, dat ze thans ongeveer 120,000 liter water per dag oplevert. Tevens gelastte de verschene dit meisje om er voor te ijveren, dat op deze plaats een kerk zou gebouwd worden, en dat men van allen kant zou komen, om in deze kerk te aanbidden. Eindelijk dat toen, zoo wordt beweerd, het jonge meisje op 25 Maart 1858 vroeg, wie toch de verschene was, het lieve kind hierop ten antwoord kreeg: Ik ben de onbevleete ontvangenis! Al spoedig ging het gerucht hiervan in heel den omtrek uit, zoodat ten slotte het kerkelijk hoofd van Tarbes een onderzoek naar instelde; een onderzoek, dat bij den nuchteren eenvoud van het jonge meisje, al spoedig tot de conclusie leidde, dat het niet alleen geen zinsbegoocheling was geweest, doch dat er wezenlijk een wondere verschijning had plaats gehad. Vooral de

herhaling van de verschijningen maakte indruk, en het verrassende ontspringen van de nu zoo rijke bron, waarvan het meisje natuurlijk niets vermoeden kon, legde niet minder gewicht in de schaal. Toch bleef het gebeurde in dit eerste stadium niet veel meer dan een dorps-bezienswaardigheid. Men sprak er daar in de buurt wel van, maar zonder meer zou wat voorviel nooit wereldbeteekenis erlangd hebben. Hiertoe kon 't eerst komen, en kwam het dan ook van zelf, toen bleek dat er genezende werkingen voorkwamen, en dat deze genezingen zich allengs op zulk een schaal uitbreidden, en zulk een wonderbaar karakter begonnen aan te nemen, dat vele artsen zelf, hoewel ook persoonlijk ongelooft, ten slotte de feiten als feiten niet langer loochenen konden.

Vooral op die genezingen kwam het hier natuurlijk aan, en deze waren het dan ook, die allengs aan de „teekenen en wonderen“ van Lourdes zulk een wereldvermaardheid gaven. De toevloed van bezoekers en pelgrims nam steeds toe. In 1899 reeds was het persoonlijk bezoek gestegen tot 395,428 reizigers, terwijl er in ditzelfde jaar bovendien nog 164,000 pelgrims met de Bedevaarttreinen aankwamen. Die bedevaarttreinen waren allengs door de Spoorwegmaatschappijen, in verband met de kerkelijke leiders, georganiseerd, en ook deze namen zoo hand over hand toe, dat b.v. in de periode van 1867—1903 niet minder dan 4721 zulke treinen binnenreden, saam met een pelgrimsaantal van bij de vier miljoen, en hieronder 292 treinen uit het buitenland. Er is dan ook geen tweede voorbeeld van zulk een belangstelling, als zich hier uit schier alle landen van Europa openbaarde. Ook uit ons land toog men er in grooten getale heen. Voor ons als buitenlanders draagt nu uiteraard wat aan Bernadette Sibrós, dat veertienjarige meisje, in die groot overkwam, geen beslissend karakter. Wel toch is van Roomsche zijde er op gewezen, dat zulk een eenvoudig landmeisje van 14 jaar nog te onrijp was, om zulke voorvallen te verzinzen, maar voor ons kan in zulk beweren nooit overtuigende kracht liggen. Inbeelding en hallucinatie kunnen zeer ver gaan, ook op jeugdigen leeftijd. En als men nagaat, wat ook onder ons Gereformeerden soms bij vroeg stervende kinderen reeds op 7 en 8-jarigen leeftijd is waargenomen van klare inzichten in het geestelijke dat hen bewoog, zoo ligt er voor ons volstrekt niet iets onmogelijks in, dat bij dit meisje metterdaad geestelijke verrukkingen hebben plaats gegrepen, die toch elk objectief karakter misten. Zulke waarnemingen en uitingen zijn bij zulk een jeugdig gemoed op zich zelf volstrekt niet ondenkbaar, en veertien jaar kan reeds een tamelijk gerijpt bewustzijnsleven met zich brengen. Voor ons wordt het vermoeden, dat er sterk sprekende hallucinatie in het spel kan geweest zijn, daarom te meer waarschijnlijk, omdat de Heilige Schrift ons geen enkelen grond oplevert, om aan zulke buitengewone werkingen van de Moedermaagd te gelooven. De Schrift getuigt hieromtrent niets, laat er zelfs geen plaats voor. We kunnen ons daarom in de voorstellingen van dit meisje in geen geval vinden. Al is er iets wezenlijks voorgevallen, dan moet 't in elk geval zich feitelijk anders hebben toegedragen, dan zij 't in haar verbeelding waarnam. Evenmin ligt er voor ons iets overtuigends in datgene, wat men omtrent het ontspringen van die nu zo krachtig werkende bron opmerkt. De Pyreneeën zijn een bergland van zeer gecompliceerd karakter, en dat in zulke bergstreken zulke bronnen ontspringen kunnen, leert het verleden. Ook hieraan hechten we daarom geen te hooge beteekenis.

Wel daarentegen komt o.i. die beteekenis toe, niet aan alle, maar dan toch zeer zeker aan een niet zoo gering aantal genezingen van een bepaald karakter. Van Roomsche zijde heeft men dan ook alstonds de noodzakelijkheid ingezien, om een Commissie van Controle ter plaatse in te stellen. Niet eerst later, maar reeds in 1858 ging men tot zulk een controle over. De hiervoor aangestelden waren zeer zeker ook geestelijken en mannen van het dorp, die belang bij de allengs gebouwde inrichtingen hadden, maar toch niet minder bestond en bestaat deze Commissie nog altoos uit artsen, en wel uit artsen van allerlei geestesrichting, terwijl tevens bepaald is, dat van elders komende artsen volledige vrijheid hebben om aan de onderzoeken deel te nemen; gelijk dan ook door velen geschied is. Deze Commissie van Controle nu heeft van 1858 tot 1904, de periode waarover de ons ten dienste staande gegevens loopen, niet

minder dan 3353 genezingen geconstateerd, waarvan de artsen zelf verklaarden, dat ze niet op normale en natuurlijke wijze te verklaren waren; terwijl n.a. chemisch telkens herhaald onderzoek tevens geteekend is, dat het badwater, waar de zieken zich in baden, geen bijzonder element in zich draagt. Het doet alzoo denken aan Bethesda, waar evenzoo een bron was, die genezende werking van zich deed uitgaan. Niet omdat er in het water eigenaardige bestanddeelen waren. Dan toch zou de genezende kracht er bij dag en nacht gewerkt hebben. Reden waarom gewezen wordt op een engel, die gedurende een vast uur op den middag zulk een genezende roering in het badwater teweegbracht. Hoofdzak echter blijft hier, dat algezien van alle genezingen die desnoods nog een psychische verklaring toelaten, niet eens, maar herhaaldelijk, ook zulke genezingen te Lourdes zijn voorgekomen, die geheel buiten het psychische en nerveuse terrein liggen, en daarom geen natuurlijke verklaring kunnen toelaten. Van dien aard nu zijn niet een enkele maal, doch meermalen genezingen artselijk geconstateerd van kanker, blindheid, tuberculose, en zelfs van beenbreuken. In niet minder dan 544 geschriften is over deze geheimzinnige feiten van allen kant mededeeling gedaan en zoo technische als geestelijke bespiegelingen beste gegeven. De meeste van deze geschriften zijn natuurlijk in het Fransch uitgegeven, maar bij de honderd ervan zijn toch ook in het Duitsch vertaald. Voor deze gegevens nu staande, achten we het kortweg loochen van alle deze feiten ongeoorloofde oppervlakkigheid. Veeleer achten we, dat het feit van veleerlei genezing vaststaat. Alleen maar, voor de verklaring van deze feiten kan wat van Roomsche zijde beweerd wordt, ons niet bevredigen. We kunnen hier niet medegaan. En juist daarom wenen we er eenigszins breedvoerig, op hoe zich ook buiten Lourdes, soms zelfs in enkele andere bekende bedevaartsplaatsen, allerlei zonderlinge, mystieke verschijnselen voordeden, die deels psychisch, deels technisch, vreemd aandedden. Vooral in Azië vindt men zulke verschijnselen, tot zelfs onder den Islam, nu nog.

Niet ver van Baalbec, het oude Heliopolis, halfweg tusschen Beiruth en Damascus gelegen, bezocht schrijver dezes zelf het graf van een Mohamedaanschen heilige, en zag daar met haar slavin een vrouw te paard aankomen, die afsteeg, bij dat graf knielde en er uren lang liggen bleef, om te bidden. Hiervan nu zei de gids dat dit hier gedurig voorkwam, en dat het doel van zulke grafbezoeken was, om of zelf of voor iemand van de familie genezing van een kwaal of krankheid te erlangen. Gelijk verschijnsel alzoo. Ook te Lourdes was schrijver in de gelegenheid 't alles zelf en persoonlijk waar te nemen. Vandaar dat het hem niet vrij stond over dit geding heen te loopen. Wat hem minder gunstig aanded, was de toon van weelde en genotzucht die in het stedeke van 9000 inwoners ten deele heerschte. Men ontving er niet den indruk van generale gebedsstemming. Maar met dit al voelde en zag hij de realiteit van 't wondere, en kon deswege, daar de gegeven verklaring voor hem onaannemelijk was, niet anders dan teruggaan op het algemeen karakter van soortgelijke verschijnselen, dat met het oog op Pharaö's Psyllen en op de teekenen die in de Openbaringen onder het anti-Christelijk régime worden aangekondigd, voor hem de mogelijkheid van min heiligen oorsprong althans niet uitsloot. In elk geval blijft voor ons vaststaan, dat zulke teekenen en wonderen, al dragen ze ten deele nog een reëel karakter, geen toevoeging tot de Bijzondere Openbaring zijn, en alzoo het werk van de Profeten, van Christus en de Apostelen noch voortzetten noch aanvullen. Bij wat de Schrift ons meldt van de teekenen en wonderen die het machtige verschijnsel van Gods bijzondere Openbaring dragen, zijn het geen teekenen die aan een enkele plaats, of aan een localiteit gebonden zijn, en buiten de leidende personen der Openbaring omgaan. Veeleer zijn de teekenen en wonderen, waarvan de Schrift ons bericht, steeds aan een persoon, aan een orgaan van de Revelatie, aan een getuige Gods verbonden, en strekken ze om hetgeen hij doet te volmaken.

Dit laatste volstrekt niet enkel in dien zin, dat zulk een teeken of wonder de waarheid van zijn getuigenis bevestigt, maar veel meer om te toonen, hoe de Verlossing die komt, en in de Voleinding voltooid zal zijn, volstrekt niet alleen strekt om de ziel te redden, maar wel ter dege evenzeer, om het lichamelijke en natuurlijke leven van jammer te verlossen en in heerlijkheid te doen opleven. Al wat in de

Heilige Schrift als voedende stof voor de Bijzondere Openbaring in teekenen en wonderen uitkomt, draagt daarom een gansch ander karakter dan wat te Bethesda gezien werd, en te Lourdes wordt beweerd. Tegenover het locale van Bethesda stelt Jezus juist de vrije wondermacht der Openbaring. Het is dan ook opmerkelijk, hoe zelfs de Roomsche Kerk zulke teekenen en wonderen, als te Lourdes en elders voorkomen, niet heeft opgenomen onder de vaste geloofsobjecten. Van geen lid der Kerk wordt geëischt, dat hij het wondere karakter van deze genezing op straffe van verlies van zaligheid erkennen zal. Dit alles draagt slechts een incidenteel karakter. Men is alzoo steeds voorzichtig geweest. Men heeft er tegen gewaakt, dat niet het hooge, heilige, kerkelijk leven omtaarden zou in wat anders zoo licht in charlatanerie overslaat. Men heeft het verschijnsel, dat zich hier voordoet, eer ingeperkt, dan in overijver naar allen kant doen uitbreken. Men staat hier voor raadselen, die in gewijzigden vorm zich ook in andere verschijnselen voordoen. Het wandelen van den slaapwandelaar langs de dakranden is een bewijs, hoe wonderbaar, zelfs onbewust, het psychisch leven het fysieke, onder bepaalde omstandigheden, beheerschen kan, gepaard omgekeerd bij vallende ziekte, zoo schrikkelijk kan uitkomen, hoe het fysieke in zijn bedenkelijk proces, den geest in ons ten onder kan drukken, zoodat de mond die anders bidden kan, schuimbekt van spanning. Ontkend kan dan ook niet, dat vele Gereformeerden in hun verzet tegen Rome ten deele vaak te ver zijn gegaan met hun bewering, dat er zich geen aangrijpende, toch eigenlijk onverklaarbare verschijnselen konden voordoen. In het noorden van Europa is dit zeker minder het geval dan in het zuidland, en daar het Calvinisme verreweg het meest in het noorden zich een plaats wist te verzekeren, is het alleszins begrijpelijk, dat men onder ons veel reëeler er voor staat, ook al vergeten we Swedenborg niet. Maar ook al is hierin allengs wijziging gekomen, vast blijft toch ook hier voor ons evenals voor onze vaders staan, dat we noch een aanvulling van de Schrift in de Traditie of in de uitspraak van het Vaticaan aanvaarden, noch een aanvulling van de Bijzondere Openbaring door teekenen en wonderen aannemen. De actie der Bijzondere Openbaring is wat haar omvang betreft met het wegsterven van het Apostolaat voor ons voleind.

Vraagt men ons nu ten slotte, welk min heilig motief we ons dan toch, niet bij de Roomsche Christenheid, maar bij een ongeziene macht, die hier verleden zou, ten deze kunnen denken, daar er toch alleen van *geenen* sprake is, en genezing steeds een winste voor de ellendigen brengt, dan denken we er niet voor terug, om hier een denkbeeld te opperen, dat we in 't minst niet als zeker vaststellen, maar waarvan de mogelijkheid toch niet voor ons is uitgesloten. De Hermhutters begingen van meet af de font, om te eenzijdig de Christolatrie op den voorgrond te stellen, en hierdoor het rijkere en rijpere religie-gevoel, dat uit de volle aanbidding van den Drieënen God opkomt, te verzakken. Ze bedoelden dit allerminst, maar het was een gevolg van hun eenzijdig streven. En zoo nu is het voor ons niet ondenkbaar, dat in Lourdes de Mariolatrie in het spel zou kunnen zijn. De rijpe Roomsche belijder geeft u onvoorwaardelijk toe, dat hetgeen de wereld alleen redden kan is, de Christolatrie, de ingang van de Christelijke religie in de natie, de doordringende heerschappij van het Christelijk beginsel. Al moge nu de Roomsche belijdenis in deze religieuze ontwikkeling ook de Mariolatrie hebben opgenomen, toch mag dit nooit zoo verstaan, alsof men bedoelde voor de Christianisering van de volken in de plaats te stellen. Nu kan intusschen niet ontken, dat met name in het Zuiden van Europa, op Sicilië, in Portugal, in Zuid-Spanje en in Zuid-Italië de Mariolatrie wel metterdaad reeds meer dan goed is de Christolatrie naar achter heeft gedrongen. Dit nu doet schade, en is niet onwaarschijnlijk een der oorzaken, dat in deze landen de hooge Christelijke Cultuur ten deele achterbleef bij die van 't Noorden, met name ook in ons land. De macht en invloed van het Christelijk element op den tijdgeest en op het volksleven is ook in de Roomsche Kerk, voor zoover ze in Engeland, in ons land en in Noord-Duitsland tiert, veel rijker dan in het Zuiden van Europa. Ten deele geldt deze tegenstelling zelfs van Amerika's zuiden en noorder deel. Dit nu zoo zijnde, is het in hooge mate opmerkelijk, dat hetgeen in Lourdes onmiskenbaar voorvalt, zoo geheel

in de Mariolatrie opgaat, dat men er van de Christolatrie en de Tritheolatrie veel minder dan onder de Roomsche belijders in het Noorden merkt. In Dresden heerscht een Roomsche koning over het land, waarin Luthers geest doorbrak, doch ga nu in de prachtige Roomsche kerk die er niet ver van het Koninklijk paleis verzeen is, en gebespeurt er o, zoo weinig van een den voorgrond dringende Mariolatrie. Gevoelt aan alles, dat het een Kerk van Christus is. Valt 't daarom niet wel tegen te spreken, dat de Mariolatrie bij eenzijdig excess de kracht van het Christelijk element onder de volken niet sterkt, maar er breekt, is het dan niet althans denkbaar, dat ook hier zulk motief in 't spel kon zijn?

Dank zij de Christolatrie is de medische wetenschap in heel Europa tot een ontwikkeling gekomen, die zeer verre al wat in Azië en Afrika medisch gevonden was, te boven gaat en overtreft. Het zijn in Europa en Amerika nu niet meer zeer enkele lijdens die door een Apostel gered worden, maar tienduizenden van zieken van allerlei aard, die dank zij wat de Christus hier tot aanzijn riep, genezen worden. Denk slechts wat nu pas op Java gezien is. Pestilentie in het oosten van Java zoo droef 't slechts kon. Een steeds klimmend ziekental, en alle zieken schier wegtervend. Maar nauwelijks was uit het Christelijk Europa de medische cultuur te hulp gekomen, of de cijfers slonken wonderbaar. Hoe hoog men ook het cijfer der genezingen in Lourdes rekent, op de miljoenen medische genezingen, alleen in Europa, beleeft het schier niets. Vergelijk men daarentegen het Heidsche en Islamitische Azië en Afrika met het gekerstende Europa, dan verbaast u terstond de kracht ter bestrijding van ziekte en kwaal, die onder ons doorbrak. De Christolatrie en de Mariolatrie in 't juiste evenwicht te houden, is daarom zelfs voor een Roomsche belijder van ernstigen zin een kwestie van sociaal gewicht. Kon 't nu aan een geheimzinnige macht gelukken, de Christolatrie terug te dringen uit heel Europa, en het in heel Europa en Amerika te maken zoals het thans in Sicilië en in de Pyreneeën is, zoodat tenslotte alles in Mariolatrie was ondergedoken, dan zou 't toch winste voor een aan den Christus vijandige macht kunnen worden. Nu versta men ons wel. We zeggen niet dat 't zoo is. Ons is de oplossing van dit raadsel niet openbaar. We wijzen er alleen op als op een denkbare mogelijkheid, om te doen uitkomen, dat onze bedenking niet onredelijk behoef te zijn. In het zegenen van Maria wenschen we voor niemand onder te doen. Ze is onder alle vrouwen van het verleden en onder alle vrouwen van nu en van de verste toekomst, in onbedenkkelijken zin de uitverkorene en de gelukkigste. Den Christus in eigen schoot te mogen dragen, en aan de eigen borst te mogen zogen, moet een zoo eenige, alles te bovengangende zaligheid voor Maria's moederhart zijn geweest, dat geen vrouw ooit boven haar gelukkig kan worden geprezen. Onze bedenking laat deze haar eere dan ook ganschelijk ongeschonden. We wijzen er alleen op, dat de actie die van Lourdes uitgaat, door de haar gegeven eere de eere van haar grooten Zoon kon benevelen.

Dr. A. K.

„Niemand dan die het merkteeken heeft“.

En dat niemand mag koopen of verkoopen, dan die dat merkteeken heeft, of den naam van het Beest; want het is een geal eens menschen; en zijn geal is zes honderd zes en zestig. Openb. XIII : 17.

Scherper dan in lange jaren richt zich veler opmerkzaamheid thans weer op het einde der dingen en op de Wederkomst van Christus. Erkend moet, helaas, dat ook onder de mannen en vrouwen van Gereformeerden huize het inleven in wat met het einde te komen staat, in den regel, bijna van geen beteekenis was geworden. De gedachte dat men, al is men nog zoo jong, zelf nog de Wederkomst van Jezus beleven kon, kwam niet dan in een zeer enkelen op. De prediking van het Woord handelde er niet dan bij hooge uitzondering van. En verreweg de meesten hadden ook voor zich zelf persoonlijk op de toekomst bijna geen anderen blik, dan dat ze van hun sterfbed naar het graf zouden worden uitgedragen, en dat, zoo ze in Jezus stierven, eeuwige zaligheid hen onder de heerschen des hemels wachtte. Ook wie dacht aan zijn dierbare afgestorvenen, bepaalde zijn aandacht schier uitsluitend tot het voortbestaan van hun ziel, en aan een terugkeer in hun lichaam werd bijna nimmer aandacht gewijd. En al moest erkend, dat er toch altoos een kleine groep was die zich veel bezigield met het Chiliasm, of met